

ב. שימוש בעבודה שלא לשמה בשלבי החינוך הראשונים

ואתה המעייץ, הבן ממני משל זה ואחר כך שים לבך לשמוע דברי בכל העניין הזה: ננית, שנער צעיר הוכנס אצל מחנך ללמדו התורה, וזה טובה גדולה לו בגלל מה שיגיע אליו מן השלמות, אלא שהוא מחמת גילו הצעיר וחוסר דעתו לא יבין ערך אותו הטוב, ולא מה שיביא לו מן השלמות. והנה ההכרח מביא את המלמד שהוא מושלם ממנו לזרזו על הלימוד בדבר החביב עליו מחמת גילו הצעיר, ויאמר לו: למד! ואתן לך אגוזים או תאנים, או אתן לך חתיכת סוכר. ואז ילמד וישתדל לא לעצם הלימוד לפי שאינו יודע לזה ערך, אלא כדי להשיג אותו האוכל, ואכילת אותו המאכל אצלו יותר חשוב מן הלימוד ויותר טוב בלי ספק. ולפיכך חושב הוא את הלימוד - עמל ויגיעה שהוא עמל בו כדי שישג באותו העמל אותה המטרה החביבה עליו והיא אגוז אחד או חתיכת סוכר. וכאשר גדל ונתחזק שכלו ונעשה קל בעיניו אותו הדבר שהיה מחשיבו מקודם, וחזר להעריך דברים אחרים, משדלים אותו באותו הדבר היותר חשוב בעיניו, ויאמר לו מלמדו: למד! ואקנה לך נעלים נאים או בגד שתיאורו כך, וגם אז ישתדל לא לעצם הלימוד אלא לאותו הלבוש, כי אותו הבגד אצלו יותר חשוב מן הלימוד והוא תכלית הלימוד. וכאשר תהיה דעתו יותר שלמה וייקל בעיניו דבר זה, משדלים אותו במה שהוא יותר מזה, ויאמר לו מלמדו: למד פרשה זו או פרק זה! ואתן לך דינר או שני דינרין, וגם אז ילמד וישתדל כדי לקבל אותן המעות, וקבלת המעות אצלו יותר נכבד מן הלימוד, לפי שתכלית הלימוד אצלו אז הוא קבלת המעות שהובטחו לו. וכאשר יהיה בעל הכרה יותר וייקל בעיניו גם דבר זה וידע שהוא דבר פחות ערך, משדלים אותו במה שהוא יותר חשוב מזה ואומרים לו: למד! כדי שתהיה רב ודיין וכבודך בני אדם ויעמדו מפניך ויקיימו דבריך ויגדל שמך בחיך ואחר מותך כמו פלוני ופלוני, ואז ילמד וישתדל כדי להשיג אותה המעלה, ותהיה התכלית אצלו שיכבדוהו בני אדם וינשאוהו וישבחוהו.

וכל זה מגונה! אלא שצריכים לכך מחמת קלות דעת האדם שעושה תכלית הלימוד דבר אחר חוץ מן הלימוד, ויאמר: מדוע לומד אני את הלימוד הזה? אלא כדי להשיג בו הזיה באמת. וזהו אצל חכמים "שלא לשמה", כלומר שהוא מקיים את המצוות ועושה אותם ולומד ומשתדל לא למען אותו הדבר עצמו אלא למען דבר אחר, והזהירונו חכמים עליהם השלום מזה ואמרו (אבות ד,ו): "לא תעשם עטרה להתגדל

הערות - ילמד עניים דרכו

ועיין איגרת תחיית המתים, ששם מבאר הרמב"ם מדוע יש המאמינים שבעולם הבא יש גוף: "והסיבה בזה כולו מה שבארנוהו, בהיות ההמון אין מציאות אצלם אלא לגוף או מה שימצא בגוף, ומה שאינו גוף ולא כוח בגוף אינו נמצא כלל, וכל אשר ירצו לחזק מציאות עניין אחד - יוסיפו בו הגשמות..."

מסלול 1: יום ב לפרשת תרומה

מסלול 2: יום ד לפרשת משפטים

בהם ולא קרדום לחפור בהם"⁴ - רומזים למה שביארתי לך, שלא יעשה תכלית הלימוד לא שיכבדוהו בני אדם ולא רכישת ממוץ, ואל יעשה תורת ה' פרנסה, ואל יהא אצלו תכלית הלימוד אלא ידיעתו בלבד. וכן אין תכלית האמת אלא לדעת שהוא אמת והמצוות אמת, ולכן תכליתם - קיומם⁵. ואסור לאדם השלם שיאמר אם עשיתי אלו הטובות ונמנעתי מאלו הרעות שהזהיר ה' מהם במה יהיה גמולי? לפי שזה כמו שיאמר הנער: אם למדתי - מה ינתן לי? ואומרים לו: דבר פלוני. לפי שכאשר ראינו חוסר דעתו שאינו מביין ערך הדבר הזה ומבקש לתכלית תכלית, נענה לו לפי ערך סכלותו "ענה כסיל כְּאֹלָתוֹ" (משלי כו,ה).

וכבר הזהירונו חכמים גם על זה, כלומר שלא ישים האדם תכלית עבודתו וקיומו למצוות איזה דבר מן הדברים, והוא מאמר החסיד השלם משיג האמת אנטיגנוס איש שוכו (אבות א,ג): "אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס, אלא היו כעבדים המשמשין את הרב על מנת שלא לקבל פרס". ורצו בכך להאמין באמת לעצם האמת.

וזהו העניין שקוראין אותו: "עובד מאהבה"⁶. ואמרו עליהם השלום (עבודה זרה יט,א): "במצוותיו חפץ מאד" - אמר ר' אלעזר במצוותיו ולא בשכר מצוותיו". וכמה גדולה ראייה זו וכמה ברורה היא, שזו ראייה ברורה על מה שהקדמנו בדברינו. ויותר גדול מזה, אמרם בלשון ספרי (דברים מא): "שמא תאמר הרניני למד תורה בשביל שאהיה עשיר, בשביל שאקרא רבי, בשביל שאקבל שכר בעולם הבא? תלמוד לומר: 'לאהבה את ה' - כל שאתם עושים לא תעשו אלא מאהבה".

הנה נתבאר זה העניין ונתברר שהוא מטרת המצוות ויסוד אמונת חכמים, ולא יתעלם ממנו אלא סכל ופתי אשר כבר השחיתוהו הזיות הדעות השגעוניות והדמיונות הגרועות. וזוהי מעלת אברהם אבינו שהיה עובד מאהבה, ואל הדרך הזו חובה לשאוף.

הערות - ילמד ענוים דרכו

- 4 עיין ברמב"ם בפירושו למשנה זו שהאריך לתקוף את לומדי התורה המתפרנסים מכך. ועיין גם בדבריו החריפים בהל' תלמוד תורה ג,י.
- 5 השווה הל' תשובה י,ב: "העובד מאהבה עוסק בתורה ובמצוות והולך בנתיבות החכמה לא מפני דבר בעולם ולא מפני יראת הרעה ולא כדי לירש הטובה, אלא עושה האמת מפני שהוא אמת וסוף הטובה לבא בגללה. ומעלה זו היא מעלה גדולה מאוד ואין כל חכם זוכה לה, והיא מעלת אברהם אבינו שקראו הקדוש ברוך הוא אוהבו לפי שלא עבד אלא מאהבה והיא המעלה שציוונו בה הקדוש ברוך הוא על ידי משה שנאמר: 'ואהבת את ה' אלוהיך', ובזמן שיאהוב אדם את ה' אהבה הראויה מיד יעשה כל המצוות מאהבה".
- 6 הסיבה לכך כפי שמבאר בהמשך בהל' תשובה י,ב, שמי שאוהב ה' - ידע שכל מצוותיו אמת ויושר, ויעשה אותן לשמן גם אם אינו מכיר בכל פרט את האמת והיושר שבו, כיוון שאוהב את המקור המצווה: 'ובזמן שיאהוב אדם את ה' אהבה הראויה - מיד יעשה כל המצוות מאהבה". לכן לא כל מי שעושה מצווה לשמה הוא אוהב ה', אבל כל אוהב ה' באמת עובד לשמה.

ולפי שידעו חכמים עליהם השלום שעניין זה קשה מאוד⁷ ואין כל אדם יכול להשיגו⁸, ואם ישיגנו לא יישר בעיניו בעיון ראשון ולא יראה לו שהוא דעה אמתית, לפי שדרכו של אדם לא יעשה מעשה אלא להשיג בו תועלת או למנוע נזק, ואם לאו הרי יהיו מעשיו לבטלה, ואיך אפשר לומר לתורני (=למאמין בתורה): עשה מעשים אלו ואל תעשם לא מיראת עונש ה' ולא לתקוות גמולו? זה קשה מאוד, לפי שאין כל בני אדם משיגים האמת ויהיו כמו אברהם אבינו. ולכן התירו להמון שישארו כפי דעתם לעשות הטוב לתקוות הגמול, ולהתרחק מן הרעות מיראת העונש, ומעודדים אותם על כך ומחזקים מחשבתם בו, עד שישגי המשיג וידע את האמת והדרך המושלמת מה היא, כדרך שאנו עושים לעצור בזמן הלימוד כפי המשל שהקדמנו. והקפידו על אנטיגנוס איש סוכו על שפרסם בהמון מה שפרסם, ואמרו בכך (אבות א,יא): "חכמים היזהרו בדבריכם"⁹ וכו' כמו שנבאר באבות¹⁰.

ואין ההמון מפסידים לגמרי בהיותם מקיימים את המצוות מיראת העונש ותקוות השכר, אלא שאינם שלמים. אבל מוטב להם בכך כדי שתקנה להם תכונה והכשרה לקיום התורה, ויעברו אל האמת ויהיו עובדים מאהבה. והוא אמרם עליהם השלום (פסחים נב,ב): "לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה".

הערות - ילמד עניים דרכו

7 אפשר שזו הסיבה שאנטיגנוס מדגיש בסוף דבריו שאפילו מי שהגיע למעלת העבודה מאהבה, לא יזניח לעולם את העבודה מיראה - לקבלת שכר, כי תמיד יהיו מצוות שלא יצליח להזדהות עמן. וכך לשון הרמב"ם בפיהמ"ש שם: "ועם זה לא פטרם מן היראה, ואמר: ועם היותכם עובדין מאהבה, אל תניחו היראה לגמרי, ויהא מורא שמים עליכם". כי כבר באה גם כן בתורה המצווה ביראה, והוא אומר: "את ה' אלוהיך תירא". ואמרו החכמים: 'עבוד מאהבה, עבוד מיראה'. ואמרו: 'האוהב לא יחמיץ מצווה, והירא לא יעבור על אזהרה', כי ליראה מבוא גדול במצוות לא תעשה, וביחוד במצוות השמעיות".

8 לפני כן אמר הרמב"ם שרק סכלים ופתאים יכפרו ביטוד זה. ואין סתירה: רק סכלים יכפרו שזו תכלית העבודה, להגיע לעבודה מאהבה. אבל להשיג אותה בפועל - זו עבודה גדולה ולא כל חכם זוכה לה.

9 וזה לשון הרמב"ם שם: "מים הרעים - כינוי למינות. ואמר: היזהרו בדבריכם בהמון, ואל יהיה בהם ספק ומקום פירוש, כדי שלא יהיו שם אנשים כופרים שיפרשו כפי אמונתם, והתלמידים אשר כבר שמעו מהם ישוּבו למינות, ויחשבו שזאת היתה אמונתכם, ויהיה בזה חילול שם שמים, כאשר אירע לאנטיגנוס איש שוכו עם צדוק וביתוס".

10 הרמב"ם ביאר שם (ג,א), שכיוון שתלמידיו לא הבינו כיצד ניתן לעבוד שלא לשם השכר, הבינו ממנו שאין כלל שכר, ובגלל זה כפרו בכל התורה כולה: "והיו לזה החכם שני תלמידים, שם האחד צדוק ושם האחר ביתוס, וכאשר שמעוהו שאמר זה המאמר, יצאו מלפניו, ואמר אחד מהם לשני: הנה הרב כבר באר בפירושו שאין שם שכר ולא עונש, ואין שם תקווה כלל, כי לא הבינו כוונתו עליו השלום".

שאלות מנחות:

- ✦ מהי הגדרת "שלא לשמה" לפי הרמב"ם?
- ✦ לפי זה, למה דיברה התורה על שכר גשמי? עיין בהל' תשובה פרק ט, האם זו תשובת הרמב"ם גם כאן?
- ✦ מה כוונת הרמב"ם שאנשים אינם מחלקים בין התכלית לבין הסיבה המביאה אל התכלית?
- ✦ למה אמירה של חכמים ל"המון" שיעשו מצוות ויקבלו שכר בעולם הזה, אינה נחשבת להטעיה?
- ✦ הראשונים עסקו בסתירה שבין מאמרי חז"ל על העובד שלא לשמה, שמצד אחד אמרו: לעולם יעסוק שלא לשמה וכו' ומצד שני אמרו שהעובד שלא לשמה "טוב לו שנתהפכה שלייתו", וחילקו בין דרגות שונות בשלא לשמה. אולם מהי תשובת הרמב"ם כאן?¹¹
- ✦ לפי דברי הרמב"ם, תכלית המצוות היא עצם עשיית המצוות, אם כן מהו השכר לעולם הבא?

הערות - ילמד ענוים דרכו

11 וכן כתב גם בשו"ת הרמב"ם סי' תנה: "הנהו תרי מימריא בעוסק בתורה לשמה ושלא לשמה לא קשיין אהדדי, שמתרויהו שמעינן שאין ראוי לעסוק אלא לשמה, ולשמה הוא העיקר, ולא נצטונו אלא לעסוק בה לשמה והעוסק שלא לשמה ראוי לו שלא נברא. ואף על פי כן טוב הוא לעסוק בה שלא לשמה, מאת שלא עסק בה כל עיקר, שזה שעסק בה שלא כהוגן הואיל ועסק בה, מתוך שלא לשמה יבוא לשמה".

וכן פירש גם ר' צדוק הכהן מלובלין בספר צדקת הצדיק אות קסו: "כשהאדם מקבל על עצמו עול תורה ונכנס תחת עבודת השם יתברך צריך קבלה בלב והסכמה גמורה לעזוב כל חמדות עולם הזה המתנגדים לרצון השם יתברך ולא לאחוז בזה וגם מזה אל ינח ידו, שאז זה לא עלתה. ועל זה נאמר (יומא עב, ב): 'לא זכה - נעשית לו סם המוות' - כי גם תורה אין לו (יבמות קט, ב). וכדרך שנאמר בעשו (בראשית כח, ח): 'וירא עשו כי רעות בנות כנען'... והיינו מאחר שלא גירש הראשונות, רק כמבקש לצאת ידי יצחק גם כן וליקח גם שלא מבנות כנען, אבל מכל מקום החזיק גם הראשונות - לכך נהפכה לו גם זה לרוע. ומכל מקום נאמר בתורה: 'אנכי קודם ל'לא יהיה לך' כי אצל בני ישראל ודאי מ'אנכי יבוא ל'לא יהיה לך' וסופו לרחק, וכמו שאמרו (פסחים נ, ב): 'לעולם יעסוק וכו' שלא לשמה שמתוך וכו'. והתוס' הקשה מה שמצינו בכמה מקומות שכל העוסק שלא לשמה נוח וכו' ושנהפכה וכו' ולא זכה נעשית וכו'. אבל באמת שניהם אמת וכל העוסק וכו' אף על פי שיודע דשלא לשמה נוח לו שנתהפכה שלייתו ונעשית לו סם המוות, מכל מקום הוא מקבל על עצמו כל זה, כי חשקה נפשו בתורה, ומה יעשה אם אין לבו שלם ומנוקה מכל רע ופניות וחמדות עולם הזה עדיין? באהבה של תורה ישגה ואף על פי שיודע הסכנה והרע שבתוכה. מכל מקום לעולם יעסוק וכו' ויקבל על עצמו כל זה לפי שמתוך וכו' ואז ישוב הכל לטוב".